

Prutska T.

Postgraduate

Vinnytsia National Agrarian University

MODERN STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF THE PERSONAL PEASANT ECONOMIES

Прутська Т.Ю.

аспірант

Вінницький національний аграрний університет, Україна

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Abstract. The role and importance of the personal peasant economies for the economy of Ukraine are regarded in article The problems of development of the personal peasant economies are considered.. Directions of increase of efficiency of their activity are offered.

Keywords: the personal peasant economy, enterprise, government agricultural policy, domestic peasant farms.

Анотація. Висвітлено роль і значення особистих селянських господарств для економіки України. Розглянуто проблеми розвитку особистих селянських господарств. Запропоновано напрямки підвищення ефективності їх діяльності.

Ключові слова: особисте селянське господарство, підприємництво, державна аграрна політика, сімейних селянських фермерських господарств.

В сучасних умовах саме в аграрному секторі створюється більше третини національного доходу, формується 70% обсягу загального роздрібного товарообігу, працює четверта частина населення, зайнятого в економіці України. Подальше нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції значною мірою залежить від ефективної діяльності нових організаційно-правових структур в аграрному секторі економіки, росту їхньої підприємницької активності. Саме підприємництво в сільському господарстві є одним із найбільш перспективних напрямків його конкурентоспроможного розвитку.

В умовах розвитку товарно-грошових відносин, становлення інституту власності та реалізації Загальнодержавної програми розвитку села до 2020 року нового змісту набувають умови та особливості розвитку малих та середніх

форм господарювання на селі. Знакове місце серед них займають особисті селянські господарства.

Дослідженням проблем розвитку малого та середнього підприємництва та ОСГ займалися такі науковці, як В.Я. Амбросов, В.Г. Андрійчук, В.І. Благодатний, П.І. Гайдуцький, М.В. Гладій, А.С. Даниленко, Б.М. Данилишин, Л.В. Забуранна, В. К. Збарський, М.М. Ільчук, М.В. Калінчик, М.Ю. Куліш, І.І. Лукінов, М.Й. Малік [1], П.М. Макаренко, В.В. Попович, Л.В. Романов, П.Т. Саблук [5], В.Д. Савченко, В.Ф. Семенов, І.Ю. Сіваченко, М.М. Федоров, І.І. Червен, Ф.К. Шакіров, В.В. Юрчишин та інші. Водночас питання щодо особливостей формування умов розвитку особистих селянських господарств висвітлені недостатньо.

На сьогодні в Україні відповідно до Закону України «Про підприємництво» підприємницька діяльність може здійснюватися у формі приватного підприємництва без створення юридичної особи або із створенням певного підприємства (юридичної особи). Нині в Україні функціонують такі види сільськогосподарських підприємств (ферм): приватне підсобне господарство громадян; приватні сільськогосподарські підприємства займаються виробництвом сільськогосподарської продукції та товарів, діють на засадах підприємництва і самоврядування, на основі об'єднання земельних наділів та технічних засобів кількох господарств; селянське (фермерське) господарство; сільськогосподарські кооперативи; акціонерні товариства.

Кожна з розглянутих організаційних форм має як переваги, так і вади, що в конкретних умовах проявляється по-різному. І на ряду з ними для аграрного сектора країни великого значення набуває розвиток особистих селянських господарств, діяльність яких згідно Закону України «Про особисте селянське господарство» [4] проводиться без створення юридичної особи з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму. Однак, будучи значущими учасниками

аграрного ринку, господарства населення є організаційною структурною одиницею, яка знаходиться за межами правового регулювання та цільового державного впливу.

За даними Державної служби статистики України у 2013 році нараховувалось 55858 суб'єктів підприємницької діяльності в аграрному секторі, з них 40752 склали фермерські господарства. Водночас кількість особистих селянських господарств становила 4241,6 тис. од. У 2013 році членами ОСГ було вироблено продукції на 118 млрд. грн. та оброблено 7 млн. гектарів землі [7, с. 13]. І вже у 2014 році загальний обсяг валової продукції сільського господарства у господарствах населення склав 113,7 млрд. грн. і це майже 45 % від загального валу сільськогосподарської продукції у 2014 році.

За підрахунками В. Саблука на 1 гектар, господарства населення, які практично позбавлені зовнішнього фінансування, виробляють доданої вартості у 3-4 рази більше, ніж великі сільгоспідприємства[5, с. 8]. Відповідно до офіційних статистичних даних на ОСГ припадає 60% усього виробленого в Україні м'яса, 58% молока, понад 92% плодово-ягідної продукції і майже 99% картоплі.

Більшу частину ріллі господарства населення використовують для вирощування зернових та зернобобових культур 45,2 %, в свою чергу, на значних площах вирощуються кормові культури, картопля, овочі та баштанні і соняшник відповідно у пропорції 16,8%, 16,6% та 13,8%.

Загалом обсяг продукції господарств населення у 2014 році зменшився на 2521,1 млн. грн. Зменшився валовий збір як в галузі рослинництва (на 615,4 млн. грн.), так і в сфері тваринництва (на 1905,7 млн. грн.). Однак і надалі виробництво валової продукції господарств населення складає значну частку у загальному виробництві продукції рослинництва та тваринництва(40, 6% та 55,1 % відповідно).

Господарства населення є одними з основних виробників тваринницької продукції, оскільки в 2013 році показник валової продукції тваринництва становив 56,4 % у структурі всіх категорій сільськогосподарських підприємств.

В ОСГ зосередилось 68,3 % великої рогатої худоби від загальної кількості, в тому числі корів – 77,5 %, свиней – 51,0%, овець та кіз – 85,7%, коней – 91,8%, 97 % кролей та 42,6 % птиці від загальної чисельності даних видів тварин в країні [6, с. 66].

Таким чином, внесок особистих селянських господарств в аграрну економіку суттєвий. Однак ОСГ через відсутність статусу сільгоспвиробника перебувають в гірших умовах та зазнають більше перешкод на в процесі своєї діяльності ніж сільськогосподарські підприємства. По-перше, це відсутність доступу до організованих ринків збуту, по-друге, господарства населення позбавленні змоги отримувати фінансові ресурси у вигляді банківських кредитів чи дотацій з бюджету. Через відсутність статусу ОСГ не можуть об'єднуватись в кооперативи. Як наслідок всіх цих факторів вони не мають відповідної технічної бази, лише 7% господарств забезпеченні хоч мінімальним набором техніки [7, с. 14].

Разом з тим, ОСГ не поспішають змінювати свій статус і ставати суб'єктами підприємницької діяльності, що також можна розглядати як провал державної програми підтримки підприємництва.

Аналізуючи основні стан підприємницької діяльності в аграрній сфері України, можна окреслити певні слабкі сторони державної аграрної політики, що демотивують розвиток підприємництва, а саме:

- збереження ситуації невизначеності прав власності на землю;
- зменшення кількості підприємств різних організаційно-правових форм;
- зниження рентабельності сільськогосподарської діяльності фермерських господарств з 32% в 2010р. до 19% в 2013р. що зменшує мотивацію до підприємницької діяльності;
- зменшення посівних площ сільськогосподарських підприємств і їх збільшення у підприємств населення;
- збереження, а за окремими позиціями нарощування ваги особистих селянських господарств у виробництві багатьох сільськогосподарських культур (40,6 % у загальному обсязі виробництва, в тому числі 97% картоплі, 93%

баштанних культур, 86% овочів, 83% плодів і ягід, 22% зерна), а також продукції тваринництва (55%);

- скорочення частки грошових надходжень сільськогосподарських підприємств від продажу на ринку до 4%.

За оцінками Мінагрополітики та продовольства України 75% компаній агробізнесу мають обмежений доступ до фінансів. Внутрішнє самофінансування у вигляді заощаджень прибутку (60%) та особистих заощаджень (13%) залишаються найбільш поширеним джерелом фінансування компаній агробізнесу. Зовнішнє фінансування через банківські кредити (28%) та товарні кредити від постачальників (11%) рідко розглядаються як повноцінна можливість для агробізнесу. Приблизно половина виробників негайно продає 80-100% свого врожаю для поповнення обігових коштів [2].

Хоча нестача фінансування є актуальною для всіх категорій агробізнесу, найгострішою є проблема доступу до фінансових ресурсів для представників малого і середнього бізнесу, а також особистих селянських господарств. Ці категорії підприємців мають дуже обмежений доступ до короткострокових кредитів і практично не мають доступу до довгострокового фінансування. Однією з причин становища, що склалося, є відсутність застав. Сподівання, які поклалися на прийнятий в 2012 р. Закон України «Про аграрні розписки» (очікувалося, що аграрні розписки здатні забезпечити 2-3 млрд. грн. додаткових кредитних ресурсів), не виправдалися через відсутність механізму гарантування.

Прийнятий того ж року Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» також не був реалізований через відсутність фінансування зазначеної програми підтримки та ряду інших причин.

Проблема кредитування для сільського господарства значно ускладнюється тим, що ця галузь розцінюється комерційними банками як кредитно-ризикована. Тому кредитна ставка для аграрних підприємств встановлюється вищою порівняно з рівнем для підприємств інших галузей.

Крім високих процентних ставок, відбувалося і блокування кредитування аграрного сектора економіки через неможливість використання землі як об'єкта застави, спричиненою нерозвиненістю ринку цього ресурсу, а також через звужену можливість використання готової продукції як об'єкта застави у зв'язку з існуванням протягом тривалого часу першочерговості розрахунків. Адже відповідно до їх вимог продукції могло і не вистачити для задоволення потреб кредиторів, оскільки вона могла бути використана для задоволення вищих за рангом зобов'язань.

Наглядною картиною недосконалості державної цільової політики є реалізація програм підтримки фермерських господарств, що є основними представниками малого та середнього підприємництва в аграрній сфері.

Формально в Україні створено нормативно-правове підґрунтя підтримки фермерства. Відповідно до Закону «Про фермерське господарство», Український державний фонд підтримки фермерських господарств передбачає надання підтримки на поверненій та неповерненій основах [8].

Однак, у 2014 році державною підтримкою могли скористатися 664 господарства, що становило лише 1,6% загальної їх кількості. Практично державну підтримку отримують окремі господарства, що можуть впливати на розподіл коштів [9, с. 54].

Наріжним каменем формування сприятливого для розвитку підприємництва середовища є ефективне функціонування інституту ринкової конкуренції. Основні характеристики стану ринкової конкуренції в аграрній сфері визначаються загальним станом внутрішнього ринку країни, хоча й мають свої особливості.

Однак український внутрішній ринок характеризується наступними вадами: панування неформальних (тіньових) домовленостей в укладанні комерційних угод; переважання посередницьких структур у маркетингових ланцюгах; галузеве субсидування суб'єктів господарювання та підприємницької діяльності через окремі статті видатків державного бюджету країни, цільові асигнування чи трансферти; неоднозначність економічних

обґрунтувань пільгових режимів, зокрема державних закупівель; не ринкове тарифне регулювання цін; обтяженість податкового адміністрування; вибіркова адміністративна дискримінація.

Зрозуміло, що зазначені фактори, характерні для всіх секторів економіки України, загострюють проблеми добросовісної конкуренції в аграрній сфері, яка має свої особливості і специфіку.

Пригадаємо, що метою конкурентної політики є створення рівних умов доступу до ринку суб'єктів господарювання і споживачів шляхом захисту прав власності, збалансування регуляторних механізмів для уникнення неконкурентного тиску монополістів. Необхідними умовами конкуренції є вільний доступ на ринок, доступність інформації, вільне ціноутворення, що важко реалізувати для представників особистих селянських господарств.

Таким чином, на тлі трансформаційних процесів в економіці каїни особисті селянські господарства (ОСГ), що є найчисленнішими представниками сімейного типу господарювання і забезпечують виробництво до 50% валової продукції сільського господарства України, теж потребують якісних структурних змін. Частина з них вже працюють як сімейні фермерські господарства. За даними Мінагрополітики, понад 40% ОСГ виробляють продукцію лише для власного споживання. Третина реалізовує незначний її обсяг на ринку. Ще майже 20% ОСГ відносяться до категорії ринково-орієнтованих, комерційних господарств, маючи обсяг продажів сільськогосподарської продукції, що в еквіваленті перевищує 1000 дол. США. Ця категорія виробників налічує близько 800-900 тис. особистих селянських господарств. Враховуючи ту обставину, що в цих ринково-орієнтованих особистих селянських господарствах переважно зосереджені найбільш соціально активні групи сільських сімей середнього віку, які мають дітей і, відповідно, найвищу потребу в підвищенні рівня матеріального добробуту, саме на них повинна бути розрахована державна підтримка. Для цього необхідна їх імплементація у ринкове середовище. Ми підтримуємо пропозицію розробників Проекту Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського

господарства та сільських територій на 2015–2020 рр., які вважають, що така імплементація може бути здійснення шляхом створення нової форми господарювання – сімейних селянських фермерських господарств (ССФГ).

Сімейне селянське фермерське господарство (ССФГ) – це спосіб організації сільськогосподарського, лісового, рибного, пасовищного та аквакультурного виробництва, що здійснюється і управляється сім'єю і спирається переважно на працю членів сім'ї, як жінок, так і чоловіків [2].

Створення цієї нової форми господарювання повинно відбуватися виключно на добровільній основі, що може виникнути в результаті переконання в економічній вигоді та доцільності реєстрування у формі ССФГ. Необхідно внести зміни до Цивільного кодексу України з метою узаконення ССФГ як особливої форми господарювання на землі без набуття статусу юридичної особи чи фізичної особи-підприємця, запровадити пільгову систему соціального страхування осіб, зайнятих у ССФГ, передбачити інші форми державної підтримки, які б заохочували членів ОСГ до самоідентифікації і реєстрації в якості господарств з формалізованою зайнятістю їхніх членів. Іншими словами, необхідно передбачити законодавчі норми, які б створювали передумови трансформації ОСГ в ССФГ з отриманням статусу сільськогосподарського товаровиробника, що дозволить їм стати повноцінними учасниками аграрного ринку і передбачить певний рівень соціального захисту шляхом зарахування періоду їхньої зайнятості до пенсійного стажу.

Метою державної підтримки малого підприємництва в аграрній сфері, особливо ССФГ, повинно бути: створення економічних передумов для виживання малих форм підприємництва в аграрній сфері в умовах їхньої більш вразливої позиції в конкурентній боротьбі з агрохолдингами; створення умов для позитивних змін в структурі аграрного сектора економіки України; формування умов для забезпечення зайнятості населення сільських територій; запобігання деградації сільських територій, збереження традиційних умов життя сільського населення України.

Таблиця 1

Заходи стимулювання переходу до сімейних селянських фермерських господарств*

Напрямок реформування	Зміст заходів
Вдосконалення нормативно-правового забезпечення	<ul style="list-style-type: none"> - розробка і прийняття Закону України «Про аграрний устрій в Україні»; - внесення змін до Цивільного та Податкового кодексів України з метою узаконення статусу ССФГ, запровадження пільгового соціального страхування
Полегшення доступу до виробничих та фінансових ресурсів	<ul style="list-style-type: none"> - закріплення права пріоритетної купівлі земельних ділянок; - формування фондів самокредитування ССФГ (інформаційно-організаційна робота, надання субсидій, у т.ч. на покриття частини витрат зі сплати відсотків за банківськими кредитами); - запровадження доступу до придбання техніки на умовах лізингу;
Запровадження спеціальних програм підтримки ССФГ	<ul style="list-style-type: none"> - підтримка органічного сільського господарства (виплати на гектар); - компенсаційні платежі при виробництві в особливих складних умовах; - виведення з обробітку деградованих земель та відновлювальні роботи (субсидії на гектар); - диверсифікація підприємницької діяльності – зелений туризм, інноваційні методи дистрибуції (дотації на господарство); - створення мережі забійних пунктів худоби та птиці на засадах державно-приватного/державно-громадського партнерства; - підготовка молодих кадрів широкого профілю (гранти на навчання та започаткування діяльності)
Стимулювання інтеграції ССФГ в ланцюги доданої вартості на основі партнерства та кооперації	<ul style="list-style-type: none"> - створення локальних освітніх мереж і надання підтримки ССФГ з метою інтеграції та управління ланцюжками доданої вартості; - стимулювання інтеграції ССФГ у ланцюги доданої вартості вертикально-інтегрованих структур; - запровадження схем заохочення контрактів та отримання справедливої компенсації за участь у ланцюжках усіма сторонами
Посилення функцій підтримки ССФГ у діяльності органів державного регулювання	<ul style="list-style-type: none"> - внесення змін до типових положень та перепідготовка спеціалістів управліннь агропромислового розвитку з метою їх орієнтації на надання підтримки ССФГ на локальному рівні; - розробка навчальних програм і організація тренінгів для підвищення кваліфікації членів ССФГ
Становлення мережі ГО з метою захисту інтересів ССФГ та економічних прав сільських громад	<ul style="list-style-type: none"> - сприяння становленню мережі локальних та регіональних об'єднань ССФГ; - формування групи експертів-представників інтересів ССФГ із введенням їх до складу громадської ради при Мінагрополітики

*Джерело: складено автором на основі узагальнення матеріалів сайту www.minagro.gov

Очікуваним результатом від запровадження запропонованих заходів стане формування сімейного селянсько-фермерського укладу в складі вітчизняної агропродовольчої системи, покращення умов ведення

підприємницької діяльності в сільській місцевості, створення конкурентного середовища виробників сільськогосподарської продукції, підвищення зайнятості і рівня доходів мешканців сільських територій, зміцниться економічна база розвитку сільських громад.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що виявлені тенденції є свідченням поступового втрачання аграрним підприємництвом потенціалу до стрімкого зростання власних масштабів і ефективності функціонування, що викликає потребу у реорганізації державної політики розвитку підприємництва, яка повинна бути орієнтованою на забезпечення умов для створення і діяльності мікро, малих і середніх підприємств, доступу новостворених та діючих суб'єктів підприємництва до ринків, фінансових та кредитних ресурсів.

Література

1. Малік М.Й. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств / Малік М. Й., Заяць В. М. // Економіка АПК. - 2013. - № 5 - С. 87
2. Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.minagro.gov
3. Непочатенко О.О. Умови та ключові особливості розвитку особистих селянських господарств / О.О. Непочатенко, О.Т. Прокопчук, М.І. Мальований// Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 2(19). – С.70 – 73.
4. Про особисте селянське господарство : Закон України від 15 травня 2003 року № 742-IV із змінами і доповненнями, внесеними згідно із законами № 3108-IV від 17.11.2005, № 799-VI від 25.12.2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.
5. Саблук, П. Т. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи вирішення)/ П. Т. Саблук, В. Я. Месель – Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 6.

6. Сільське господарство України за 2013 рік: Статистичний збірник/ [За ред.Осауленка]. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – С. 534.

7. Тернівський Т. / Сімейні ферми – головні виробники картоплі, овочів, фруктів та м'яса, що не мають статусу сільськогосподарського виробника, а відтак, позбавлені можливості розвиватися/Т. Тернівський // Вісник Національної асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України. – 2014. - № 24. – С.11-15.

8. Хоменко О. Можливості розвитку фермерства В Україні: «бути чи не бути?» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки: <http://ir.kneu.kiev.ua:8080/bitstream/2010/1125/1/Khomenko.pdf>

9. Яворська Т.І. Фермерські господарства: недоліки та переваги сучасного розвитку / Т.І. Яворська // Агроінком. – 2013. – № 7 – 9. – С. 51 – 57.